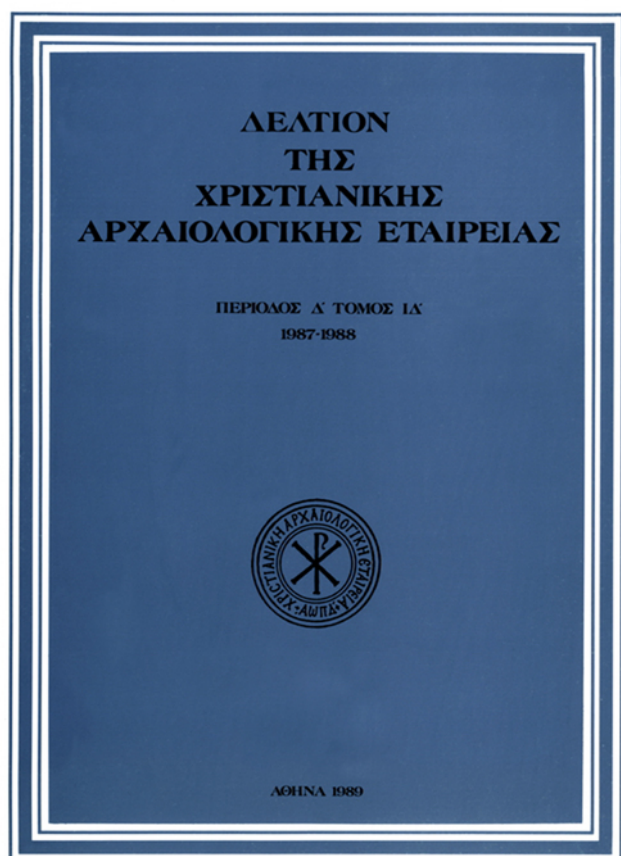

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 14 (1989)

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ'

Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με άκανθα «πεταλούδα» από τη Σάμο

Ναταλία ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

doi: [10.12681/dchae.1011](https://doi.org/10.12681/dchae.1011)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. (1989). Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με άκανθα «πεταλούδα» από τη Σάμο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 14, 151-158. <https://doi.org/10.12681/dchae.1011>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με άκανθα
«πεταλούδα» από τη Σάμο

Ναταλία ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ' • Σελ. 151-158

ΑΘΗΝΑ 1989

Ναταλία Πούλου-Παπαδημητρίου

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟ ΜΕ ΑΚΑΝΘΑ «ΠΕΤΑΛΟΥΔΑ» ΑΠΟ ΤΗ ΣΑΜΟ*

Η ομάδα κιονοκράνων με άκανθα «πεταλούδα» είναι ολιγάριθμη. Τα παραδείγματα, που παρουσιάζονται μόνο κατά την πρωτοχριστιανική περίοδο, είναι σπάνια. Είναι, συνεπώς, αυτονόητο ότι κάθε νέο εύρημα μπορεί να μας δώσει στοιχεία σημαντικά ως προς την εξελικτική πορεία αυτού του τύπου κιονοκράνων στη μικρή περίοδο παραγωγής του. Το κιονόκρανο, στο οποίο αναφέρεται η μελέτη αυτή, είναι γι' αυτό ακριβώς το λόγο πολύ σημαντικό.

Η μελέτη του έργου γίνεται στο μέρος Α' ενώ στο μέρος Β', μετά από μια σύντομη αναφορά στα ήδη γνωστά παραδείγματα, επιχειρείται η οργανική ένταξή του στην ομάδα των κιονοκράνων με άκανθα «πεταλούδα». Επιπλέον διατυπώνονται μερικές γενικές παρατηρήσεις που αφορούν τα κιονόκρανα με το χαρακτηριστικό αυτό τύπο άκανθας.

Α'. Το κιονόκρανο που είναι το αντικείμενο της μελέτης μας (Εικ. 1-2) δεν βρέθηκε σε χρονολογημένο μνημείο. Έχει περισυλλεγεί μαζί με άλλα αρχιτεκτονικά μέλη από τους αγρούς¹. Σήμερα βρίσκεται στην Αρχαιολογική Συλλογή του Πυθαγορείου Σάμου.

Διαστάσεις: Ύψος 40,5, άβακας 51,5×51,5, κάτω διάμετρος 35 εκ.

Αν και το κιονόκρανο είναι αποκεκρουμένο στις τέσσερις γωνίες κάτω από τον άβακα, η διαμόρφωση των στελεχών των εξωτερικών ελίκων μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι στο κιονόκρανο της Σάμου δεν θα πρέπει να υπήρχαν έλικες. Τα φύλλα της άκανθας είναι στα προεξέχοντα σημεία τους κατεστραμμένα, γεγονός που δεν μας επιτρέπει να έχουμε ολοκληρωμένη την εικόνα ενός φύλλου.

Το κιονόκρανο είναι κορινθιακό. Τον κάλαθό του περιβάλλουν δύο σειρές από τέσσερα ζεύγη συμμετρικά ανεμιζόμενων φύλλων άκανθας. Η ονομασία άκανθα «πεταλούδα» οφείλεται σε αυτή ακριβώς τη διάταξη των φύλλων. Παρατηρούμε ότι τα στελέχη των εξωτε-

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Betsch, The History = E. W. Betsch, The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople, Ann Arbor, Michigan 1977.
- Deichmann, Ravenna I = F. W. Deichmann, Ravenna, Hauptstadt des Spätantiken Abendlandes, Bd I: Geschichte und Monumente, Wiesbaden 1969.
- Ravenna II, 1 = Bd II, 1 : Kommentar, 1. Teil, Wiesbaden 1974.
- Ravenna II, 2 = Bd II, 2 : Kommentar, 2. Teil, Wiesbaden 1976.
- Ravenna III = Bd III: Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna, Wiesbaden 1968.
- Farioli, Corpus III = R. Olivieri-Farioli, Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, III, Roma 1969.
- Kautzsch, Kapitellstudien = R. Kautzsch, Kapitellstudien, Berlin-Leipzig 1936.
- Lemerle, Philippes = P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945.
- Mango, Byzantine Architecture = C. Mango, Byzantine Architecture, New York 1976.
- Mendel, Catalogue = G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines des Musées Impériaux Ottomans, Constantinople 1912-1914.
- Μπούρα, Ο γλυπτός διάκοσμος = Λ. Μπούρα, Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Παναγίας στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά, Αθήνα 1980.
- Ορλάνδος, Βασιλική = Α. Κ. Ορλάνδος, Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης, Αθήνα, I, 1952, II, 1954.
- Pallas, Monuments = D. I. Pallas, Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973, Rome 1977.
- Πελεκανίδης, Μελέτες = Στ. Πελεκανίδης, Μελέτες παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1977.
- Πελεκανίδης-Ατζακά, Σύνταγμα = Στ. Πελεκανίδης - Π. Ι. Ατζακά, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, I: Νησιωτική Ελλάς, Θεσσαλονίκη 1974.
- Pensabene, I capitelli = P. Pensabene, Scavi di Ostia VII: I capitelli, Roma 1973.
- Poulou-Papadimitriou, Samos paléochrétienne = N. Poulou-Papadimitriou, Samos paléochrétienne: l'apport du matériel archéologique, Thèse pour le Doctorat, Paris 1985 (αδημοσίευτη).
- Sodini, Rapports = J. P. Sodini, La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum, Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας, Α', Θεσσαλονίκη 1984, σ. 31-119.
- Σωτηρίου, Άγιος Δημήτριος = Γ. και Μ. Σωτηρίου, Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1952.

* Στον καθηγητή J. P. Sodini, που πρώτος με παρότρυνε για την εκπόνηση αυτής της μελέτης, οφείλω πολλές ευχαριστίες. Την Λ. Μπούρα, που χάθηκε πρόσφατα, επιμελήτρια της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Συλλογής του Μουσείου Μπενάκη, για τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις της, ευχαριστώ και από τη θέση αυτή. Μία πρώτη περιγραφή του κιονοκράνου έχει γίνει ήδη στη διδακτορική μου διατριβή, βλ. Poulou-Papadimitriou, Samos paléochrétienne, σ. 169, εικ. 80. Ο πυρήνας της μελέτης αυτής έχει εξάλλου παρουσιαστεί ως ανακοίνωση στο Έκτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Μάιος 1986, βλ. Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων, σ. 58.

1. Μία πρώτη παρουσίασή του έγινε από την αρχαιολόγο R. Tölle-Kastenbein στον αρχαιολογικό οδηγό της Σάμου, βλ. R. Tölle-Kastenbein, Die antike Stadt Samos, Mainz 1969, σ. 116, εικ. 68.

ρικών ελίκων, που ανεβαίνουν λοξά προς την εξωτερική γωνία του άβακα, έχουν χάσει την πλαστικότητα τους και το μέγεθός τους έχει σημαντικά περιορισθεί. Επίσης, οι εσωτερικές έλικες δεν υπάρχουν. Αυτή η αλλοίωση της μορφής των ελίκων, η σύμπτυξη του ύψους τους σε σχέση πάντα με τα πρότυπα του κορινθιακού κιονοκράνου, καθώς και η κατάργηση των εσωτερικών ελίκων συμβαίνει σταδιακά μετά τον 4ο αι. μ.Χ.² Στο χώρο κάτω ακριβώς από το άνθος του άβακα σχηματίζεται μια ελαφρώς κυρτή ακόσμητη επιφάνεια, η οποία μας δίνει την εντύπωση ότι σε αυτή στηρίζεται το άνθος (Εικ. 2). Ο άβακας έχει κοίλες πλευρές και, με τη βοήθεια μιας οριζόντιας γλυφής που τον περιτρέχει, χωρίζεται σε δύο άνισα τμήματα. Το άνω τμήμα του, το κυμάτιο, κοσμεύεται με σπειρομαϊάνδρο³. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο σπειρομαϊάνδρος είναι θέμα που σπάνια κοσμεί το τμήμα αυτό του άβακα κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Τα συνήθη θέματα είναι ραβδώσεις, σχηματοποιημένοι ελικόσχημοι βλαστοί ή σειρά λοξότμητων γλυφών σε σχήμα φύλλων. Το μέγεθος του κυματίου είναι υπερδιπλάσιο του κάτω τμήματος, που υπάρχει απλώς για να μας θυμίζει την κοίλη ταινία, η οποία μαζί με το κυμάτιο μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ. αποτελούσαν τα οργανικά στοιχεία του άβακα⁴. Στη μέση της κάθε πλευράς του προβάλλει το άνθος που κοσμεύεται με δύο ημίφυλλα άκανθας. Ο τεχνίτης έχει αποδώσει τα νεύρα των φύλλων με αβαθείς γλυφές. Το κιονόκρανο δεν έχει σπείρα. Τα τέσσερα ζεύγη της άκανθας της κάτω σειράς είναι τοποθετημένα στον άξονα της κάθε πλευράς, ενώ τα τέσσερα ζεύγη της επάνω σειράς έχουν τοποθετηθεί κάτω από τις γωνίες του άβακα⁵. Η άκανθα των φύλλων είναι αδρότμητη. Η κατακόρυφη «ραφή» καθώς και τα κεντρικά νεύρα τους δηλώνονται με μία στικτή γραμμή από οπές τρυπάνου, που ακολουθούν προσεκτικά τη φυσική διαμόρφωση και την κλίση του φύλλου. Παράλληλες προς αυτά γλυφές συμπληρώνουν την απόδοση των φύλλων τα οποία χαρακτηρίζονται για την ευλυγισία τους. Οι λοβοί των φύλλων σχίζονται σε δύο ή τρεις γλωσσίδες, ενώ η κορυφή κάθε φύλλου αναδιπλώνεται προς τα έξω.

Το γεγονός ότι το κιονόκρανο δεν προέρχεται από χρονολογημένο μνημείο μας αναγκάζει να στηριχθούμε, για τη χρονολόγησή του, στα τεχνοτροπικά και μορφολογικά στοιχεία που παρατηρούμε στο ίδιο το έργο. Η μορφή της άκανθας, η διαμόρφωση της κυρτής επιφάνειας κάτω από το άνθος του άβακα, καθώς και η διαμόρφωση των στελεχών των εξωτερικών ελίκων με τη μορφή του «Lederblatt», είναι στοιχεία που μας βοηθούν σημαντικά στη χρονολόγηση.

Το έργο παρουσιάζει ένα σύνολο προσεκτικά δουλεμένο. Ο τεχνίτης έχει πετύχει να αποδώσει αρκετά πει-

στικά τα φύλλα της άκανθας, το δίπλωμά τους, που τα κάνει να φαίνονται ότι ξεκινούν από την ίδια κατακόρυφη «ραφή», καθώς και την αναδίπλωσή τους στην κορυφή και σχηματίζει έτσι μια μικρή διακοσμητική έλικα⁶.

Οι γλωσσίδες του τμήματος των φύλλων που βρίσκεται επάνω στον κάλαθο παρουσιάζουν μια ιδιομορφία: δεν αποσπώνται από αυτόν. Αντίθετα, παραμένουν προσκολλημένες επάνω του. Τα αιχμηρά άκρα τους, που είναι δοσμένα με ακρίβεια, συνάπτονται με τα άκρα των γειτονικών φύλλων και, έτσι, δημιουργούν τα χαρακτηριστικά γεωμετρικά σχήδια και τους ωοειδείς οφθαλμούς, ενώ οι τέσσερις οδόντες της άκανθας προβάλλουν πάνω στο απολαξυμένο βάθος⁷. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι σύμφωνα με μια άποψη ο αριθμός των οδόντων της άκανθας που προβάλλονται πάνω στο σκοτεινό βάθος αυξάνεται από δύο, που ήταν κατά τη διάρκεια του 5ου αι., σε τέσσερις ή έξι κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού⁸. Όλη η στεφάνη σχηματίζει ένα περίβλημα (μία μάσκα) επάνω στον κάλαθο. Αυτό, καθώς και η χρήση του τρυπάνου, που με συνεχείς οπές θέλει να δημιουργήσει την αντίθεση της άσπρης επιφάνειας πάνω στο σκούρο βάθος, προσδίδουν στο κιονόκρανο ζωγραφικό χαρακτήρα. Στο κιονόκρανο της Σάμου όμως, μαζί με το ζωγραφικό χαρακτήρα, υπάρχει έντονη πλαστικότητα και δημιουργείται η εντύπωση του βάθους. Αυτό επιτυγχάνεται επειδή ένα μεγάλο τμήμα κάθε φύλλου αποκολλάται από τον κάλαθο και αναδιπλώνεται προς τα έξω. Η κίνηση αυτή των φύλλων δημιουργεί εξάλλου φωτεινές και βαθιά σκιασμένες επιφάνειες.

Ο καλλιτέχνης, ακόμη και ο πιο τολμηρός, εκφράζεται επηρεαζόμενος από τις τάσεις και τα ρεύματα της εποχής του. Βρισκόμαστε στο α' μισό του 6ου αι., μία εποχή που τη χαρακτηρίζει η έντονη προτίμηση στα διακοσμητικά στοιχεία και η εκζήτηση. Το συμμετρικό αναδίπλωμα των φύλλων, του ενός αριστερά και του άλλου δεξιά, η ένωση των γλωσσίδων της άκανθας, έτσι ώστε να σχηματιστούν τα σκιασμένα γεωμετρικά σχήδια, ακόμη και η αναδίπλωση της άκρης κάθε φύλλου, που καταλήγει σε μία μικρή ιδιόμορφη έλικα, προδίδουν έφεση εκ μέρους του γλύπτη προς το διακοσμητικό και το περίτεχνο. Αυτό είναι κάτι που συμφωνεί απόλυτα με τις σταδιακές εξελίξεις και τις αλλαγές στη μορφή των γλυπτών έργων κατά την περίοδο αυτή.

Σε αντίθεση με τα κιονόκρανα με άκανθα «πεταλούδα» που έχουν ως τώρα περιγραφεί και που όλα ανεξαιρέτως ανήκουν στο σύνθετο τύπο, ο τεχνίτης του κιονοκράνου της Σάμου έχει προτιμήσει τον κορινθιακό τύπο, και μάλιστα έχει διαμορφώσει μια κυρτή ακόσμητη προεξοχή στην επιφάνεια κάτω από το «άνθος» του

Εικ. 1-2. Κιονόκρανο στο Μουσείο Πυθαγορείου Σάμου.

άβακα, χαρακτηριστικό που από τα γνωστά παραδείγματα ξέρουμε ότι συνδυαζόταν με την άκανθα στην κλασική της μορφή⁹. Για τη χρονολόγηση αυτού του

2. Παρατηρούμε πως οι μικρές έλικες σταματούν σταδιακά να υπάρχουν κατά τη διάρκεια του 4ου αι. μ.Χ. Βλ. σχετικά Pensabene, I capitelli, σ. 99-106, αριθ. 355-384, Sodini, Rapports, σ. 34.

3. Το σπειρομαϊάνδρο, αντίθετα, βρίσκουμε συχνά να κοσμεί τα πλαίσια ψηφιδωτών δαπέδων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα παραδείγματα: στον ελλαδικό χώρο, βλ. Πελεκανίδης-Ατζάκ, Σύστημα, πίν. 10α, β, 15, 83, 90β, 110-111 α, βορειότερα στους Στόβους, βλ. E. Kitzinger, A Survey of the Early Christian Town of Stobi, DOP 3 (1946), εικ. 183, 184, αλλά και στις πόλεις των ανατολικών επαρχιών, όπως η Αντιόχεια, βλ. Doro Levi, Antioch Mosaic Pavements, Princeton 1947, πίν. II b-c, V a-b, IX a, XVI d, XXVII b, XXXVII b, XLV a-b, LVIII e, g, LXX b-c, LXXXI b και LXXXIX a-b. Για το θέμα του σπειρομαϊάνδρου βλ. Γ. Δημητρουκάλλης, Παλαιοχριστιανικοί και βυζαντινοί μαϊάνδροι, Αθήνα 1982, σ. 121 κ.ε., καθώς και αναλυτική βιβλιογραφία. Πολύ αργότερα, το ίδιο αυτό θέμα του σπειρομαϊάνδρου το συναντούμε στα εντοιχία ψηφιδωτά της παλαιολόγιας περιόδου, βλ. H. Belting, C. Mango, D. Mouriki, The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos at Istanbul, Washington 1978, σ. 68, πίν. IX, εικ. 62, και σχετική βιβλιογραφία. Τα πρότυπα των τεχνιτών θα ήταν τα παλαιοχριστιανικά μωσαϊκά και γλυπτά.

4. Αυτό παρατηρείται και σε πολλά άλλα κιονόκρανα της παλαιοχριστιανικής περιόδου, όπως σε ένα κιονόκρανο της βασιλικής Α των Φιλίππων και ένα κιονόκρανο του Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Ορλάνδος, Βασιλική, II, σ. 284-285, εικ. 233 και 235.

5. Τα κιονόκρανα με άκανθα «πεταλούδα» αποτελούν μια μικρότερη ομάδα της κατηγορίας των κιονοκράνων με «ανεμιζόμενα» φύλλα. Τα κιονόκρανα με «ανεμιζόμενα» φύλλα παρουσιάζονται για πρώτη φορά την εποχή των Σεβήρων (τέλη 2ου-3ος αι. μ.Χ.). Τον τύπο αυτό βρίσκουμε σε τέσσερα κιονόκρανα των Προπυλαίων της Κυρήνης κτισμένων από το Σεπτίμιο Σεβήρο κοντά στην αγορά του Τραιάνου, βλ. H. Sichtermann, Archäologische Funde und Forschungen in der Kyrenaika, AA 1959, στ. 275-276, εικ. 29-30, S. Stucchi, Architettura Cirenaica, Roma 1975, σ. 272, εικ. 271, 272. Κατά τη διάρκεια του 5ου αι. παρατηρείται μια αναβίωση του τύπου αυτού των κιονοκράνων σε διαφορετικά σημεία της αυτοκρατορίας και σε

διαφορετικές χρονικές περιόδους. Έτσι, λίγο μετά τα μέσα του 5ου αι., ο τύπος εμφανίζεται στη Βόρεια Συρία και όχι μόνο στα αστικά κέντρα, όπως είναι η Αντιόχεια ή η Απάμεια· τα κιονόκρανα των επαρχιακών εκκλησιών, αν και κατασκευασμένα από ντόπιους τεχνίτες, επαναλαμβάνουν τον ίδιο τύπο: Ch. Strube, Baudekoration in Kirchen des Nordsyrischen Kalksteinmassivs, AA 1978, σ. 594-595. Προς το τέλος του 5ου και τις πρώτες δεκαετίες του 6ου αι. ο τύπος αυτός υπάρχει σίγουρα στη Ραβέννα, Deichmann, Ravenna I, σ. 65-66. Στον ελλαδικό χώρο τα παλαιότερα κιονόκρανα αυτού του τύπου χρονολογούνται κατά μία άποψη στα τέλη του 4ου ή τις αρχές του 5ου αι., βλ. Πελεκανίδης, Μελέτες, σ. 140-143. Οι πιθανές σχέσεις ανάμεσα στη Συρία και τη Θεσσαλονίκη ή, ακόμη, η μετάδοση του τύπου αυτού από την τελευταία προς την Πρωτεύουσα δεν μπορούν, λόγω έλλειψης στοιχείων, να αποδειχθούν, βλ. σχετικά Sodini, Rapports, σ. 38-39.

6. Πρόκειται για ένα στοιχείο που παρουσιάζεται για πρώτη φορά σε κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα, όπως αυτά του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Σωτηρίου, Άγιος Δημήτριος, σ. 167-168, πίν. 43 β, Ορλάνδος, Βασιλική, II, σ. 301, εικ. 253, και τα κιονόκρανα της Αγίας Παρασκευής στη Χαλκίδα, Kautzsch, Kapitellstudien, πίν. 29, 465. Το στοιχείο αυτό παρατηρείται επίσης σε όλα τα κιονόκρανα με άκανθα «πεταλούδα», π.χ. τα κιονόκρανα της Ραβέννας, Deichmann, Ravenna I, σ. 65, εικ. 38, 39, και Ravenna II, σ. 327 κ.ε., εικ. 35-37.

7. Τα κιονόκρανα της κάτω σειράς της αψίδας του Θεοδοσίου στην Κωνσταντινούπολη, που χρονολογείται γύρω στα 393, παρουσιάζουν αυτή την ιδιομορφία για πρώτη φορά, R. Naumann, IstMitt 26 (1976), σ. 117-141, Kautzsch, Kapitellstudien, σ. 40 κ.ε., πίν. II, 154 b και c καθώς και εικ. 1 και 2. Έχει υποστηριχθεί ότι οι τεχνίτες της Πρωτεύουσας επηρεάστηκαν ως προς αυτό από κιονόκρανα της Μικράς Ασίας, που χρονολογούνται γύρω στο 2ο αι. μ.Χ., βλ. Betsch, The History, σ. 190-193.

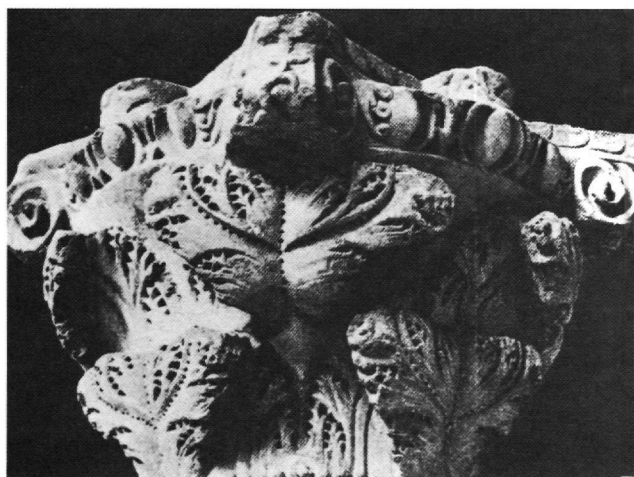
8. Betsch, The History, σ. 345-346, εικ. 46, 91, 93, 119-121, 126.

9. Σ' αυτό τον τύπο ανήκουν τα κιονόκρανα του ναυαγίου του Marzamemi: G. Kapitän, Elementi architettonici per una basilica dal relitto navale del VI secolo di Marzamemi, CorsiRav 27 (1980), σ. 81-84, εικ. 6-7, της βασιλικής Α του Latrun: W. Widrig, Two Churches at Latrun in Cyrenaica, BSR 46 (1978), 120-121, πίν. Va, τα κιονόκρανα του Μαρτυρίου του Κοδράτου στην Κόρινθο: Pallas, Monuments, σ. 156-163, εικ. 111, και ένα κιονόκρανο από την ανασκαφή Παντανάσσης Φιλιπιάδος: Π. Βοκοτόπουλος, Ανασκαφή Παντανάσσης Φιλιπιάδος, 1976, AAA X (1977), σ. 161, εικ. 14.

τύπου των κιονοκράνων έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις. Ο Kautzsch ονόμασε *Abdachung der Kernmasse* αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό και την ομάδα των κιονοκράνων αυτών τύπο VII¹⁰. Ο Γερμανός ερευνητής τοποθετεί τα χρονολογικά όρια του τύπου αυτού στο β' μισό του 5ου αι. μ.Χ.¹¹. Διαφορετική είναι η άποψη του J. P. Sodini, ο οποίος, βασιζόμενος στα κιονόκρανα του ναυαγίου του Marzamemi¹² και τα κιονόκρανα της βασιλικής A του Latrun¹³, τοποθετεί χρονικά τον τύπο αυτό των κιονοκράνων στο α' μισό του 6ου αι. μ.Χ. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορεί και το γεγονός ότι στα διπλά κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης πολύ συχνά συναντάμε το κορινθιακό κιονόκρανο του τύπου VII στη μία όψη και την άκανθα «πεταλούδα» ή προσωπεία πλαισιωμένα με φυλλώματα στην άλλη, δύο διακοσμητικά θέματα χαρακτηριστικά του α' μισού του 6ου αι.¹⁴. Σύμφωνα για μία ύστερη χρονολόγηση των κιονοκράνων αυτού του τύπου είναι και ο Betsch, ο οποίος υποστηρίζει ότι η κατασκευή αυτού του τύπου θα πρέπει να άρχισε λίγο πριν από το 520 και συνέχισε κατά την ιουστινιάνεια περίοδο, δηλαδή γύρω στο 520-550 μ.Χ.¹⁵.

Όμως, στο κιονόκρανο που μελετάμε, συναντάμε και ένα άλλο μορφολογικό στοιχείο που θα μπορούσε να μας βοηθήσει στη χρονολόγηση: το σχηματισμό των στελεχών των εξωτερικών ελίκων με τη μορφή του *Lederblatt*, όπως των κιονοκράνων του τύπου IV του Kautzsch. Έχουν δηλαδή, τα στελέχη των ελίκων τη μορφή ενός μεγάλου φύλλου, που φαίνεται να βγαίνει από τον κάλαθο και να τυλίγεται κάτω από τις γωνίες του άβακα. Σύμφωνα με τον Kautzsch τα κιονόκρανα αυτού του τύπου ανήκουν στο β' μισό του 5ου αι. μ.Χ.¹⁶.

Το γεγονός όμως ότι κιονόκρανα του τύπου IV έχουν βρεθεί στους Φιλίππους (βασιλική A) μαζί με τα κιονόκρανα του τύπου VI (μορφή λύρας)¹⁷, στην Αμφίπολη (βασιλική A), όπου συνυπάρχουν με δίζωνα κιονόκρανα¹⁸, και στο ναυάγιο του Marzamemi, που χρονολογείται κατά την ιουστινιάνεια περίοδο¹⁹, μας επιτρέπει να πιθανολογήσουμε τη χρονολογία κατασκευής τους και μετά τα τέλη του 5ου αι. μ.Χ.²⁰. Το ίδιο μορφολογικό στοιχείο παρατηρούμε σε ένα διπλό κιονόκρανο από την Αντιόχεια, που έχει παρουσιαστεί το 1940 από τον Deichmann²¹. Στη μια όψη βλέπουμε ένα κιονόκρανο με έλικες τύπου *Lederblatt*, ενώ η άλλη έχει τη μορφή επίκρανου, το οποίο είναι στολισμένο με την à jour τεχνική και τοποθετείται χρονικά μετά το 520 μ.Χ. Η εύρεση και δημοσίευση αυτού του κιονοκράνου από τον Deichmann είναι πολύ σημαντική και συντελεί στην ακριβέστερη χρονολόγηση του τύπου IV του Kautzsch. Ο συνδυασμός των δύο στοιχείων, δηλαδή του *Lederblatt* με την à jour τεχνική, με

Εικ. 3. Ραβέννα. Κιονόκρανο στο Museo Nazionale (F. W. Deichmann, Ravenna I, εικ. 37).

την οποία είναι διακοσμημένο το επίκρανο, επιτρέπει τη χρονολόγηση του τύπου IV και κατά τη διάρκεια του α' μισού του 6ου αι. μ.Χ.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία του κιονοκράνου, καθώς και τα τεχνοτροπικά στοιχεία της άκανθας, τοποθετούν την κατασκευή του έργου στην ιουστινιάνεια περίοδο και πάντως όχι πριν από το 520 μ.Χ. Τα στοιχεία που μας δίνονται από τη μελέτη των αρχιτεκτονικών μνημείων του νησιού συνηγορούν γι' αυτή τη χρονολόγηση. Έχουμε δηλαδή καταλήξει στο συμπέρασμα ότι σε βασιλικές της Σάμου (βασιλική στα Τρία Δόντια, βασιλική Κάστρου) παρατηρείται μια φάση ανοικοδόμησης, η οποία χρονικά τοποθετείται στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού και μετά²². Δεν μπορούμε βέβαια να αποκλείσουμε τελείως την πιθανότητα το συγκεκριμένο κιονόκρανο να μην προέρχεται από μνημείο της νήσου αλλά να έχει μεταφερθεί εκεί.

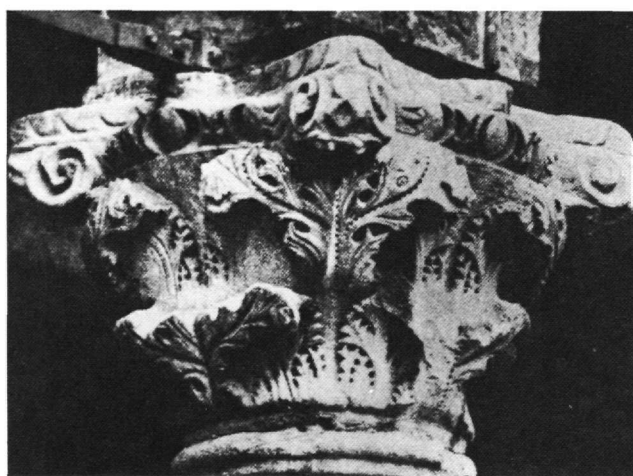
Β. Θεωρήσαμε ότι ήταν αναγκαία μια σύντομη αναφορά στα ήδη γνωστά παραδείγματα με άκανθα «πεταλούδα» προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη του κιονοκράνου της Σάμου σ' αυτή την ομάδα.

Ι. Ραβέννα. Το γεγονός ότι στη Ραβέννα έχουν βρεθεί τα μόνα ακριβώς χρονολογημένα παραδείγματα, μας επιβάλλει να αρχίσουμε την εξέταση από τα κιονόκρανα που βρίσκονται σε αυτή την πόλη. Η μελέτη του Deichmann για τα παλαιοχριστιανικά μνημεία της παραμένει θεμελιώδης²³.

Από την εκκλησία S. Andrea dei Goti, κτισμένη από το Θεοδώριχο και κατεστραμμένη από τους Βενετούς το 1453, προέρχονται συνολικά δέκα σύνθετα κιονόκρανα, από τα οποία τα έξι φέρουν το μονόγραμμα του Θεοδώριχου του Μεγάλου. Από αυτά τα τρία βρίσκο-

Εικ. 4. Ραβέννα. Κιονόκρανο στην Piazza del Popolo (F. W. Deichmann, Ravenna I, εικ. 35).

Εικ. 5. Ραβέννα. Κιονόκρανο στην Piazza del Popolo (F. W. Deichmann, Ravenna I, εικ. 36).

νται στο Εθνικό Μουσείο της Ραβέννας (αριθ. ευρ. 738, 739, 740) (Εικ. 3), ενώ τα υπόλοιπα επτά μπορεί κανείς να τα δει, σε δεύτερη χρήση, στο Palazzo Veneziano της Piazza del Popolo²⁴ (Εικ. 4). Το μονόγραμμα του Θεοδώριχου του Μεγάλου μας βοηθά στη χρονολόγηση των κιονοκράνων μετά το 493, έτος κατά το οποίο έγινε ηγεμόνας της Ραβέννας και οπωσδήποτε πριν από το 526, έτος θανάτου του.

Όπως πολύ σωστά παρατήρησε ο Deichmann, πρόκειται για κιονόκρανα σπάνια, έργα των καλύτερων εργαστηρίων της Πρωτεύουσας²⁵. Η άκανθα είναι λεπτότητη, όχι όμως σε όλα. Σε ένα κιονόκρανο του Palazzo Veneziano²⁶ (Εικ. 5), αυτό που κοσμεύει τον τρίτο κίονα από δυτικά, η άκανθα παρουσιάζει την εξής ιδιομορφία: το τμήμα των φύλλων της που αποκολλάται από τον κάλαθο είναι αδρότημητο. Το τρυπάνι χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τα κεντρικά φυτικά νεύρα, ενώ οι γλωσσίδες των φύλλων ενώνονται σχηματίζοντας γεωμετρικά σχέδια πάνω στο σκούρο βάθος. Λεπτότητη, αντίθετα, είναι η άκανθα του τμήματος των φύλλων που διαγράφεται πάνω στην επιφάνεια του καλάθου. Εδώ η συχνή χρήση του τρυπάνου έχει σαν αποτέλεσμα να προβάλλονται στο σκούρο βάθος τα λεπτειλίεπτα, σχεδόν εξαϋλωμένα φύλλα της άκανθας.

Το γεγονός ότι οι δύο παραλλαγές της άκανθας, δηλαδή η λεπτότητη και η αδρότημητη, συνυπάρχουν όχι απλώς σε διαφορετικά κιονόκρανα της ίδιας εκκλησίας, αλλά στο ίδιο κιονόκρανο, μας βεβαιώνει, για μια ακόμη φορά, για τη σύγχρονη χρησιμοποίηση των δύο αυτών τεχνικών κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων δεκαετιών του 6ου αι.²⁷

Στην εκκλησία του S. Apollinare in Classe βλέπει κανείς in situ τα είκοσι τέσσερα ωραία κιονόκρανα με

άκανθα «πεταλούδα» να στολίζουν τους κίονες του ναού φτιαγμένους από προκοννήσιο μάρμαρο. Ο ναός, που άρχισε να κτίζεται το 532-536, τελείωσε το 549. Η κατασκευή των κιονοκράνων έχει τοποθετηθεί γύρω

10. Ακολουθήσαμε την τυπολογία του Kautzsch, γιατί παρά τις ελλείψεις της, αφ' ενός δεν υπάρχει άλλη νεότερη, αφ' ετέρου είναι γενικώς παραδεκτή.

11. Kautzsch, Kapitellstudien, σ. 61-62.

12. Kapitän, ό.π., σ. 81-84, εικ. 6-7.

13. Widrig, ό.π., σ. 120-121, πίν. V a.

14. Για τα κιονόκρανα με προσωπεία, βλ. F. W. Deichmann, Zu einigen spätantiken Figuralkapitellen, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. Δ' (1964-1965), σ. 79-80 (ο Deichmann χρονολογεί τα κιονόκρανα με προσωπεία στο α' μισό του 6ου αι.) βλ. και Sodini, Rapports, σ. 36, υποσημ. 39.

15. Betsch, The History, σ. 142-144 και 216-221.

16. Kautzsch, Kapitellstudien, σ. 56 κ.ε.

17. Lemerle, Philippes, σ. 405, πίν. XI και XXVIII, 6.

18. Pallas, Monuments, σ. 41, εικ. 22 και 39-40.

19. Kapitän, ό.π., σ. 89, υποσημ. 14 και σ. 129-130.

20. Γι' αυτό το θέμα βλ. Sodini, Rapports, σ. 34-35.

21. F. W. Deichmann, Beobachtungen zur frühchristlichen Architektur in Syrien, AA 1940, στ. 81-82, εικ. 1-2.

22. Poulou-Papadimitriou, Samos paléochrétienne, σ. 66, 76-77, 385 κ.ε.

23. Deichmann, Ravenna I, Ravenna II, 1, Ravenna II, 2, Ravenna III.

24. Σύμφωνα με τον Deichmann, από την ίδια κατεστραμμένη εκκλησία πιθανώς προέρχονται άλλα δύο κιονόκρανα του ίδιου τύπου, από τα οποία το ένα βρίσκεται σε ένα παρεκκλήσιο του Cesato, ενώ το άλλο στη villa Massari, στο Fabriago di Lugo, προάστιο, λίγο έξω από τη Ravenna, βλ. Deichmann, Ravenna II, σ. 327.

25. Deichmann, Ravenna I, σ. 65.

26. Deichmann, Ravenna II, σ. 328, αριθ. 4, εικ. 58, και Ravenna I, εικ. 36. Farioli, Corpus III, σ. 31, αριθ. 41, εικ. 40.

27. Deichmann, Ravenna I, σ. 65 κ.ε. Την ίδια άποψη έχει και ο Kautzsch, βλ. Kautzsch, Kapitellstudien, σ. 150.

στο 530²⁸. Αυτά τα κιονόκρανα είναι επίσης σύνθετα (Εικ. 6). Η άκανθα είναι λεπτότητη και πολύ ωραία δουλεμένη. Το τρυπάνι έχει χρησιμοποιηθεί με προσοχή και επιμέλεια για να δηλώσει όλες τις λεπτομέρειες, με μια σαφή διακοσμητική διάθεση. Ακόμη και στη μικρή έλικα διακρίνονται όχι απλές οπές τρυπάνου, αλλά γλωσσίδες άκανθας να περιστρέφονται κυκλικά. Έχει ήδη υποστηριχθεί η καταγωγή του τύπου αυτού των κιονοκράνων από την Κωνσταντινούπολη²⁹. Βέβαια, θα ήταν δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι τα λεπτοδουλεμένα κιονόκρανα των εκκλησιών της Ραβέννας μεταφέρθηκαν τελειωμένα από την Πρωτεύουσα. Είναι πολύ πιθανότερο τεχνίτες από την Κωνσταντινούπολη να ταξίδεψαν μέχρι τη Ραβέννα για να κάνουν επιτόπου τα θαυμάσια έργα γλυπτικής, παραδείγματα των οποίων αναφέραμε³⁰.

II. Κωνσταντινούπολη. Κανένα από τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα που βρέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη δεν έχει τη μορφή και την τεχνοτροπία των κιονοκράνων της Ραβέννας.

Τέσσερα κιονόκρανα διπλής όψεως, από τα οποία δύο βρίσκονται στον κήπο του Αρχαιολογικού Μουσείου³¹ και δύο στην Κινστέρνα Ι0³², παρουσιάζουν στην μία τους όψη σύνθετο κιονόκρανο με άκανθα «πεταλούδα», ενώ η άλλη είναι διακοσμημένη με κορινθιακό κιονόκρανο του τύπου VII με αδρότητη άκανθα.

Τα τεχνοτροπικά στοιχεία που παρουσιάζει η άκανθα των διπλών κιονοκράνων της Κωνσταντινούπολης είναι κοινά με του κιονοκράνου που μελετάμε: παρατηρούμε δηλαδή παρόμοια χρήση του τρυπανιού (στα κιονόκρανα της Πρωτεύουσας το τρυπάνι δηλώνει με στικτή γραμμή μόνο το κεντρικό νεύρο κάθε φύλλου), όμοια διαμόρφωση των εγκοπών της ακμής καθώς και των φυτικών νεύρων.

Ακόμη και η γενική εντύπωση που μας δίνουν τα κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης μοιάζει με αυτή του κιονοκράνου της Σάμου. Οι τεχνίτες των κιονοκράνων αυτών δούλεψαν με την ίδια τεχνική και κατάφεραν να δώσουν μια άκανθα αρκετά ζωντανή και χυμώδη, χαρακτηριστική για την ευλυγισία της, που περιβάλλει με χάρη τον κάλαθο.

Αυτά τα στοιχεία μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι το κιονόκρανο της Σάμου ίσως δουλεύτηκε στο ίδιο εργαστήριο με τα κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης.

III. Σε μια τρίτη ομάδα έχουμε περιλάβει όλα τα κιονόκρανα, στα οποία η άκανθα «πεταλούδα» δεν κοσμεί όλο το έργο αλλά αποτελεί απλώς ένα από τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία του.

Κωνσταντινούπολη

Δύο κιονόκρανα που βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο κοσμούνται με σεραφείμ στις γωνίες, ενώ στις όψεις τρία ζεύγη φύλλων λεπτότητης άκανθας «πεταλούδας» πλαισιώνουν ένα έξεργο κομβίο³³.

Κυρίως Ελλάδα

α) Στην εκκλησία της Αγίας Θεοδώρας της Άρτας βρίσκονται τέσσερα σύνθετα κιονόκρανα, πιθανότατα από τη Νικόπολη. Ενώ η κάτω ζώνη κοσμείται με μία σειρά όρθιων φύλλων αδρότητης άκανθας, η επάνω σειρά φέρει τέσσερα ζεύγη φύλλων λεπτότητης άκανθας που έχει τη μορφή της άκανθας «πεταλούδας» (Εικ. 7)³⁴.

β) Σε ένα διζωνο κιονόκρανο από την Πρέβεζα τα τέσσερα ζεύγη φύλλων της άκανθας «πεταλούδας», που είναι λεπτότητα κοσμούν την κάτω ζώνη, ενώ στην επάνω βλέπουμε περιστέρια στις τέσσερις γωνίες κάτω από τον άβακα³⁵.

γ) Ένα ζεύγος φύλλων άκανθας «πεταλούδας» στολίζει ένα επίκρανο του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, το οποίο προέρχεται από την Ακρόπολη και έχει χρονολογηθεί «γύρω στα 500»³⁶.

Ο Kitzinger, βασιζόμενος στη μορφή των πουλιών που στηρίζουν τον άβακα του κιονοκράνου της Πρέβεζας, υποστηρίζει ότι το έργο, που ανήκει χρονολογικά στον 6ο αι., είναι προϊόν επαρχιακού εργαστηρίου. Ο Deichmann επίσης έχει υποστηρίξει την ίδια άποψη, στηριζόμενος όμως στη μορφή της άκανθας «πεταλούδας». Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή ο τεχνίτης του κιονοκράνου της Πρέβεζας προσπάθησε να αποδώσει όσο πιστότερα ήταν δυνατόν την άκανθα «πεταλούδα», χωρίς όμως να έχει απόλυτη επιτυχία. Η άκανθα του κιονοκράνου της Πρέβεζας πλησιάζει την άκανθα «πεταλούδα» των προϊόντων της Κωνσταντινούπολης, δεν μπορούμε να πούμε όμως ότι είναι η ίδια³⁷.

Έργο επαρχιακού εργαστηρίου ίσως είναι και το επίκρανο του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. Και σε αυτό ο τεχνίτης προσπάθησε να μιμηθεί την άκανθα «πεταλούδα». Το αποτέλεσμα όμως δεν θυμίζει σε τίποτα την άκανθα των κιονοκράνων της Κωνσταντινούπολης, της Ραβέννας ή της Σάμου. Εδώ βλέπουμε δύο φύλλα αδρότητης άκανθας να γέρνουν συμμετρικά, χωρίς όμως να υπάρχει η «ραφή» που χαρακτηρίζει την άκανθα των άλλων κιονοκράνων.

Είναι φανερό ότι η ακριβής χρονολόγηση όλων αυτών των κιονοκράνων με μόνο στοιχείο την τεχνική της άκανθας είναι δύσκολη. Βρισκόμαστε στο α' μισό του 6ου αι., εποχή κατά την οποία οι γλύπτες χρησιμοποιούν, χωρίς να κωλύονται, διαφορετικές τεχνοτροπίες για να κοσμήσουν τα έργα τους. Παρατηρούμε όμως ότι οι τεχνίτες συνδυάζουν με μεγάλη ελευθερία, τώρα για πρώτη φορά, νέες μορφές άλλοτε με παλαιό-

Εικ. 6. Ραβέννα. Κιονόκρανο στο S. Apollinare in Classe (Farioli, *Corpus III*, εικ. 40).

Εικ. 7. Άρτα. Κιονόκρανο στην Αγία Θεοδώρα.

τερους και άλλοτε με νεότερους τύπους κιονοκράνων. Τα διπλής όψεως κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης και της Αντιόχειας, καθώς και το κιονόκρανο της Σάμου, επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτό το γεγονός. Στα κιονόκρανα διπλής όψεως, συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι γίνεται μία πρώτη προσπάθεια ένταξης της νέας μορφής ἀκανθας στο κορινθιακό κιονόκρανο. Όμως ο τεχνίτης, παρόλο που χρησιμοποιεί τα στοιχεία αυτά στο ίδιο κιονόκρανο, τα βάζει σε διαφορετικές όψεις. Αυτή την καινοτομία τολμά ο γλύπτης του κιονοκράνου που μελετάμε: το κορινθιακό κιονόκρανο ενός σπάνιου τύπου (τύπος VII) συνδυάζεται για πρώτη φορά με την ἀκανθα «πεταλούδα», χαρακτηριστική των σύνθετων κιονοκράνων.

Τα έργα που αναφέραμε χρονολογούνται από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. έως και τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ.

Κιονόκρανα του Palazzo Venezia 493-526 μ.Χ.

ziano και του Museo Nazionale της Ραβέννας με το μονόγραμμα του Θεοδώριχου του Μεγάλου

Διπλά κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης 500-530 μ.Χ.

Κιονόκρανο της Σάμου 520 και μετά (ιουστινιάνεια περίοδος)

Κιονόκρανα του S. Apollinare in Classe 532-549 μ.Χ.

Κιονόκρανα της Αγίας Θεοδώρας στην Άρτα και κιονόκρανο της Πρέβεζας α' μισό του 6ου αι.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η περίοδος παραγωγής κιονοκράνων με ἀκανθα «πεταλούδα» ήταν σχετικά μικρή. Η άποψη αυτή επιμαρτυρείται και από το μικρό αριθμό έργων που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα. Είναι

28. Betsch, *The History*, σ. 224. Ο Deichmann χρονολογεί τα κιονόκρανα του S. Apollinare in Classe κατά είκοσι χρόνια αργότερα από αυτά του S. Andrea dei Goti, βλ. Deichmann, *Ravenna II*, σ. 327.

29. Kautzsch, *Kapitellstudien*, σ. 148. Deichmann, *Ravenna I*, σ. 65. Mango, *Byzantine Architecture*, σ. 136-137, εικ. 148.

30. Betsch, *The History*, σ. 222-225 και 147-148.

31. Σύμφωνα με τον Deichmann, και τα κιονόκρανα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινούπολης προέρχονται από την Κιστέρνα 10, βλ. Deichmann, *ό.π.* (υποσημ. 14), σ. 76, πίν. 26, 6a.

32. Τα κιονόκρανα της Κιστέρνας 10, που ήταν αρχικά, σύμφωνα με τον Kautzsch, πέντε, χρονολογούνται από τον ίδιο στις αρχές του 6ου αι. μ.Χ., βλ. Kautzsch, *Kapitellstudien*, σ. 149 κ.ε., αριθ. 471, πίν. 29, Betsch, *The History*, σ. 104 και 226, εικ. 66-67, όπου αναφέρονται επίσης πέντε κιονόκρανα διπλής όψεως.

33. Για τα κιονόκρανα αυτά, που έχουν χρονολογηθεί στον 6ο αι. μ.Χ., βλ. Mendel, *Catalogue*, II, σ. 543-544, αριθ. 746 και 747, L. Bréhier, *Sculpture iconographique*, BSHAR XI (1924), σ. 8, Μπούρα, *Ο γλυπτός διάκοσμος*, σ. 76, πίν. 117.

34. Α. Ορλάνδος, *Η Αγία Θεοδώρα της Άρτης*, ABME B' (1936), σ. 97, εικ. 7. Sodini, *Rapports*, σ. 43-44.

35. E. Kitzinger, *The Horse and Lion Tapestry at Dumbarton Oaks*, DOP 3 (1946), σ. 17 κ.ε. Για το ίδιο κιονόκρανο βλ. H. W. Inwood, *The Erechtheion at Athens*, 1819, σ. 161, πίν. 39, J. Strzykowski, *Die Akropolis in altbyzantinischer Zeit*, AM 14 (1889), σ. 288, Kautzsch, *Kapitellstudien*, σ. 155, αριθ. 483, Ορλάνδος, *Βασιλική*, II, σ. 302, εικ. 257, Deichmann, *ό.π.* (υποσημ. 14), σ. 76, Sodini, *Rapports*, σ. 53, J. Kramer, *Skulpturen mit Adlerfiguren am Bauten des 5. Jahrhunderts nach Christi in Konstantinopel*, Köln 1968, σ. 94.

36. Μ. Παναγιωτίδη, *Βυζαντινά κιονόκρανα με ανάγλυφα ζώα*, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. ΣΤ' (1970-72), σ. 98, πίν. 34a. Strzykowski, *ό.π.*, σ. 286, εικ. 5. Ορλάνδος, *Βασιλική*, II, σ. 301-303.

37. Deichmann, *ό.π.* (υποσημ. 14), σ. 76. Sodini, *Rapports*, σ. 53.

γεγονός ότι έχουμε να κάνουμε με μια μορφή άκανθας που απαιτεί μεγάλη επιδεξιότητα στην εκτέλεση και ως εκ τούτου δεν είναι από τις περιπτώσεις εκείνες που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να κοσμήσουν κιονόκρανα προορισμένα για «μαζική παραγωγή». Γι' αυτό ακριβώς το λόγο τα κιονόκρανα που παρήχθησαν πρέπει να ήταν φτιαγμένα για κτίσματα μεγαλοπρεπή, στα οποία θα είχαν εργαστεί οι καλύτεροι τεχνίτες, σταλμένοι ίσως από την Πρωτεύουσα. Το παράδειγμα των κιονοκράνων του S. Apollinare in Classe της Ραβέννας είναι χαρακτηριστικό.

Με την ανακάλυψη του κιονοκράνου της Σάμου ενισχύεται ακόμη περισσότερο η άποψη, σύμφωνα με την οποία τα πρότυπά του τύπου αυτού πρέπει να αναζητηθούν στην Κωνσταντινούπολη και όχι στη Ραβέννα. Είναι γνωστό εξάλλου το γεγονός ότι τα πρότυπα των αρχιτεκτονικών μορφών αποστέλλονταν από την Κωνσταντινούπολη σε όλες τις επαρχίες, ακόμη και τις πιο απομακρυσμένες. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα γλυπτά μέλη άλλοτε αποστέλλονταν έτοιμα, άλλοτε πάλι μισοτελειωμένα και έπαιρναν επιτόπου την οριστική τους μορφή από τεχνίτες των εργαστηρίων της Πρωτεύουσας ή από ντόπιους συναδέλφους τους. Τα ευρήματα των ανασκαφών από τις πόλεις των παραλίων του Αιγαίου Πελάγους ή της Βόρειας Αφρικής, που είναι φτιαγμένα από μάρμαρο Προκοννήσου³⁸ ή από μάρμαρο άλλων περιοχών, όπως της Θάσου³⁹, ή τα ευρήματα του ναυαγίου του Marzamemi⁴⁰ πιστοποιούν την

ήδη υπάρχουσα υπόθεση. Τα μισοτελειωμένα γλυπτά από προκοννήσιο μάρμαρο, που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών της βασιλικής του Λεχαίου⁴¹, επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι μερικά αρχιτεκτονικά μέλη έπαιρναν επιτόπου την οριστική τους μορφή, όπως ήδη τονίσαμε παραπάνω.

Το κιονόκρανο της Σάμου είναι, κατά πάσα πιθανότητα, προϊόν των εργαστηρίων της Κωνσταντινούπολης. Αυτό αποδεικνύεται από την τεχνοτροπική ομοιότητά του με τα κιονόκρανα του κήπου του Αρχαιολογικού Μουσείου και της Κινστέρνας 10. Το λευκό μάρμαρο με τις γκρίζες φλέβες είναι πιθανόν Προκοννήσου, χωρίς όμως να μπορούμε να το υποστηρίξουμε με απόλυτη βεβαιότητα. Έχει εξάλλου αποδειχθεί σε παλαιότερη μελέτη μας ότι πολλά από τα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη των παλαιοχριστιανικών βασιλικών της Σάμου είναι προϊόντα των εργαστηρίων της Κωνσταντινούπολης ενώ άλλα τα αντιγράφουν πιστά⁴².

38. J. B. Ward-Perkins, Tripolitania and the Marble Trade, JRS 41 (1951), σ. 89-104. W. H. Widrig - R. Goodchild, The West Church at Apollonia in Cyrenaica, BSR 28 (1960), σ. 77.

39. J. Hermann - J. P. Sodini, Exportations de marbre thasien à l'époque paléochrétienne: le cas des chapiteaux ioniques, BCH CI (1977), II, σ. 481 κ.ε.

40. Kapitän, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 125-130.

41. J. P. Sodini, Remarques sur la sculpture architecturale d'Attique, de Béotie et du Péloponnèse à l'époque paléochrétienne, BCH CI (1977), II, σ. 425 κ.ε.

42. Poulou-Papadimitriou, Samos paléochrétienne, σ. 385.

Natalia Poulou-Papadimitriou

AN EARLY CHRISTIAN CAPITAL WITH "BUTTERFLY ACANTHUS" FROM SAMOS

The capital discussed in this paper belongs to a small group of "butterfly acanthus" capitals, which are all dated to the Early Christian period. It was found lying in the countryside and is now on display in the Archaeological Collection of Samos.

It is essentially a Corinthian capital with two zones of four pairs of "butterfly acanthus" leaves. The outer volutes have lost all traces of plasticity, and the inner ones are omitted; the abacus is decorated with a wave maeander.

The capital is on the whole carefully executed. Part of the acanthus leaves are modelled on the surface of the

calathus with free ends forming a wreath around them. The capital belongs to Kautzsch's type VII, and the outer volutes are rendered in the form of a "Lederblatt".

The stylistic features of this capital all suggest a date in the reign of Justinian. Other examples from this same group, in Ravenna, Constantinople and Mainland Greece may be dated to the late 5th and first half of the 6th centuries. Their models are to be sought in Constantinople, and the examples found in Greece may be attributed to local workshops.